

© 2003 р. **В. С. Пазенок**
 Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

(проблеми і дилеми взаємозв'язку)

Філософія права у вітчизняному суспільствознавстві, як це не дивно, належить до інноваційних наук і навчальних дисциплін. Донедавна вона розглядалася крізь призму ідеологічних оцінок і розроблялася переважно західними, тобто "буржуазними" філософами і фахівцями правознавчої науки. Адже її видатними фундаторами і представниками були Г. Гуго і Гегель, погляди яких на філософію і право аж ніяк не вписувалися у діалектико-матеріалістичну теоретичну систему філософського розуміння права. Ситуація реідеологізації, яка панує у постсоціологічній суспільній свідомості, принципи методологічного плюралізму, релятивізму та інтерпретації, що широко використовуються як засадничі у дослідженні соціальної реальності, докорінно змінюють ставлення до "неканонізованих" концепцій, які пояснюють феномен права у філософський, тобто світоглядозначимий спосіб. Зазначені обставини не означають докорінної зміни ставлення до вже існуючих теорій філософії права, радикальних інверсій у їх оцінці. Йдеться про забезпечення саме наукових підходів до правосвідомості і правової культури взагалі, підходів, які враховують наявність неминучого авторського суб'єктивізму, але прагнуть з'ясувати межі його допустимості з тим, щоб здійснити об'єктивне, неупереджене пізнання правових реалій (когнітивний юридичний онтологізм).

Конституювання вираженого і науково аргументованого філософського праворозуміння – один із актуалітетів сучасної філософської теорії, який існує поряд із такими напрямками функціонально спрямованої філософії, як філософія політики, філософія техніки, філософія економіки та медицини, філософія культури, філософія туризму тощо.

Втім, розробка філософської концепції права може бути успішною за умов урахування тих фундаментальних зрушень, які відбуваються у новітній філософській теорії, тих методологічних інновацій, що істотно змінюють філософсько-світоглядну парадигму взагалі. Про що конкретно йдеться? Зазначимо лише кілька філософських методологічних новацій, урахування яких, на наше переконання, необхідне для корек-

тного осягнення правової реальності. Насамперед підкреслимо ту обставину, що сучасна філософія по-новому осмислює проблему можливості і необхідності створення наукової світоглядної картини світу, в тому числі світу соціального, складовою якого є світ суспільної, людської правосвідомості і правослухняності. Ідея М. Гайдеггера щодо недоцільності вибудови "картини світу" (адже вона (картина) на його думку передбачає існування чогось такого, що постає як метафізична сутність перед суб'єктом – спостерігачем) у наші дні набуває популярності у контексті вироблення нової концепції світосприйняття. Одне із її опорних положень – зняття жорсткої дихотомії об'єкта та суб'єкта. Світ соціальних реалій, у тому числі правових, – це не мережа об'єктивних артефактів і незалежних від "спостерігача" подій, а "живе життя", "життєвий світ" (Е. Гуссерль), сутність якого багато в чому зумовлюється присутністю в цих подіях суб'єкта пізнання та ціннісного судження. Людина "показує себе як така, що починає і продовжує, як творець і творіння, продукт і обладник світу, що її оточує..." [1, с. 143]. Втім, незважаючи на спроби чималої кількості зарубіжних філософів, насамперед західних, елімінувати поняття "об'єкт" із епістемології, ця категорія "вперто" продовжує виконувати свою гносеологічну місію. Усе те, що досліджує вчений, він перетворює на "об'єкт", забезпечуючи тим самим об'єктивний характер наукового знання, – вважає відомий російський філософ В.С. Стьопін. Інша справа, що вживання категорій "об'єкт", "науковий об'єкт", "об'єктивність" у сучасній теорії відбувається на ґрунті формування нового типу раціональності, з урахуванням виявлених обмеженостей методології "відображення", "дзеркальності", відсутності чіткої демаркації "первинності" та "вторинності" у пізнавальному процесі. Становлення нового типу раціональності і, відповідно, нової інтерпретації суб'єкта та суб'єктивності відбувається на ґрунті синтезу космологічних, коеволюційних і антропологічних аспектів світоглядного знання. При цьому "антропний принцип", який передбачає "включення" людини, її "вбудованість" у будь-який "науковий об'єкт", що становить предмет її

інтересу, є визначальним. “Треба розвинути нову концепцію розуму”, справедливо вважає німецький професор В. Вельш. Ця думка, безумовно, заслуговує на підтримку. Захист чи “спростування” раціоналізму у його світоглядно-методологічних інтенціях і, відповідно, науковості теорії, природно, зачіпає і таку гносеологічну одиницю, як істина. Сучасна когнітологія демонструє широкий спектр поглядів на проблему істини як такої – від повного заперечення самого поняття “істина” як утілення метафізичного абсолюту, що перебуває за межами емпірії людських суджень, отже безглузлого й антикультурного (С. Тулмін), до спроби надати істині “нового прочитання”. Згідно з Р. Рорті, наприклад, істина – “це просто найбільш коректна і сильна теорія”, яка не потребує “жодної відповідності реальності”. А для П. Фесрабенда істина – це “абстрактна потвора”. Втім, спроба позбавити поняття істини світоорієнтуючого значення зустрічає серйозний опір. Швейцарський філософ Гвідо Кюнг, констатує, що картезіанська теорія істини як відображення реальності практично покинута всюди, зазначає, що це аж ніяк не означає відмови від пошуку істинного знання. “Сучасні філософи, – пише Кюнг, – побоюються, в першу чергу, вже не браку знання істини, а його надміру. Вони сушать голову не стільки над можливостями того, що жодна з вірогідних теорій не відповідає дійсності у собі, скільки над тією обставиною, що так багато теорій цілком, можливо, їй відповідають” [2, с. 48]. Нарешті, для багатьох західних філософів, прихильників постмодернізму проблема істини вже не має артикульованого значення, адже головним предметом філософської рефлексії для них виступає “спонтанний життєвий досвід”, факт наявності “множини сенсів”, “несумірності словників” тощо. Для постмодернізму, зокрема, єдиною предметністю виступає текст. “Знак не має одного-єдиного істинного значення, але володіє багатьма рівноправними значеннями”, “моральна дія не передбачає одного-єдиного раз і назавжди справедливого шляху, але може розгортатися кількома однаково правильними способами”. Прихильники гносеологічного плюралізму енергійно відстоюють тезу про те, що, перебуваючи у власних різноманітних життєвих світах, люди не володіють єдиною істиною про єдиний світ і не є правильними і справедливими репрезентами цього світу. Та наявність “багатьох різних реальностей” не є підставою для твердження, що ця множина позбавляє сенсу питання про істину та хибність, і тому наука як пошук істини, як спроба зрозуміти світ

і людину має зміститися на периферію культури і поступитися місцем іншим типам ставлення до дійсності (довільне витлумачення, гра, містика тощо). Як справедливо зазначає В.А. Лекторський, цих реальностей не може бути нескінченно багато, кожна з них має власні критерії існування [3, с. 32]. Інакше кажучи, визнання існування різних “життєвих світів” і правильності різноманітних практик, у тому числі юридичних, не скасовує “націленість на істину”, хоча й ускладнює її пізнання. Під натиском нових знань колишні уявлення про “об’єктивну істину” справді демонструють свою обмеженість. Непереконливіми виглядають і традиційні критеріальні показники істини. “Практика не є критерієм істинності, хоч би яким викликом здоровому глузду це звучало, істина може бути виміряна тільки істиною” [4, с. 126]. Тобто вона має бути доведена не лише експериментально, але й теоретично, людина раціональна тією мірою, якою утворює явища, що відповідають цілям людини, але вона ж водночас ірраціональна, оскільки завжди містить у собі у мотивах власної діяльності дещо, що суперечить цим цілям. Тобто вона водночас раціональна й ірраціональна. Такий, на перший погляд, релятивістський висновок має бути осмислений і практиками юриспруденції.

Неабияка методологічна роль у новітній філософії відводиться і категорії вірогідності, неодмінному супутнику випадковості. Поняття вірогідності, зазначає швейцарський філософ Е. Агацці, “стало одним із найхарактерніших понять сучасної культури”. Категорія вірогідності активно впливає на весь концептуальний порядок наукового неklasичного мислення. Набувши методологічного статусу насамперед у квантовій теорії, ідея вірогідності нині активно використовується у генній теорії, у природничих науках – хімії, геології, фізіології. “Повсюди, де наука стикається із складністю, з дослідженням складних і складноорганізованих систем, вірогідність набуває важливого значення. Відповідно, вона має базове значення і для наук про суспільство” [5, с. 16].

Зазначені тенденції, наведені ілюстрації та названі концепції, звичайно ж, характеризують лише деякі особливості та напрями формування нових філософських і суспільствознавчих практик. Великі пізнавально-роз’яснювальні можливості у з’ясуванні специфіки сучасного світосприйняття містять у собі “герменевтичні та феноменологічні когнітивні практики”, які, на думку Л.А. Мікешіної, – “сьогодні найзначніші”. “Вони вимагають таких феноменів і “сфер”, як наочність, інтенціональність, сенси, витлумачен-

ня та інтерпретації, темпоральність, течії і форми життя, життєвий світ і повсякденність тощо” [6, с. 79]. Нові пізнавальні обрії розкриває віртуалістика – органічний “витвір” новітньої комп’ютерної, інформаційної культури.

Для сучасної науки характерний процес інтеграції знань, які допомагають не лише з’ясувати динаміку різноманітних галузей науки, а й установити певні спільні елементи, визначити єдність наукових структур. У ролі таких інтеграційних галузей дослідження у ХХ столітті виступають кібернетика, загальна теорія систем, синергетика. За переконанням І. Пригожина, саме синергетика здатна виконувати функцію нового світоглядного принципу.

Використання синергетичного підходу та уособлення міждисциплінарних досліджень забезпечує якісне оновлення методології аналізу правової сфери, справедливо зауважує Ю.М. Оборотов. “Для правознавства важливо визнати, що дезорганізаційні процеси в суспільстві по-своєму природні, об’єктивні і складають необхідний елемент соціального розвитку, тому людині необхідно дати правові ціннісні орієнтири для життя в стані невизначеності, нестабільності, хаосу” [7, с. 19].

Інноваційне оновлення методологічних підвалин філософії здійснюється багатовекторно. Відповідно, хоча і своєрідно філософські методологічні інновації рефлексуються в методології правознавства, її принципах. Один із них, причому чи не найвирішальним, – принцип плюралізму. Адже плюралізм – це не тільки і не стільки констатація багатоманітності буття. Головна ознака плюралістичного погляду на світ – визнання існування більш ніж однієї сутності (людини, інституту, суспільної “речі”). В методологічному аспекті під плюралізмом розуміється така установка, згідно з якою на кожне істотне запитання існує кілька “рівноправних” відповідей, хоча вони можуть бути контрарними, взаємовиключними або ж взаємодоповнювальними. Такий “принциповий” плюралізм загострює проблему правового устрою плюралістичного суспільства, статусу і функції права в демократичному суспільстві. Ситуація легалізованого плюралізму спричиняє те, що “найбільш істотні із джерел і норм права, які визнані обов’язковими на сьогодні в умовах демократії втрачають свою впорядковуючу функцію” [8, с. 38]. Сам факт того, що такі поняття як “людська гідність”, “свобода” або “моральний закон інтерпретуються у відповідності з приватним (частковим, особистісним, індивідуальним) уявленням про суспільство і право законно виникає питання про критерій,

який пов’язує ці уявлення з певною основою правовою нормою. Такою нормою в умовах плюралізму може бути лише право, а саме конституційне право. “Плюралізм вимагає нейтральних щодо інтерпретацій світу, формальних принципів справедливості, рівності і всезагальності права, і ці принципи мають значимість позитивного права” [8, с. 49].

З принципом плюралізму органічно пов’язаний принцип толерантності, який перестає бути лише філософсько-етичною вимогою, набуває загально-методологічного значення насамперед у суспільствознавчих науках, у тому числі у правознавстві. Толерантне ставлення до “іншого”, перегляд категоріальних оцінок незвичного і незвичайного стає нормою. До речі, принцип толерантності є своєрідною рефлексією на тенденцію антропологізації, яка “здається, досягла своєї вершини”.

За умов наростання різноманітності у світі, що безперервно ускладнюється, стрімких диверсифікаційних процесів (ситуація плюралізму) виражена толерантність є запорукою успішної мобілізації “соціального інтелекту” на розв’язання найгостріших суперечностей. Толерантність, орієнтація на взаєморозуміння і взаємоповагу, що зумовлює необхідність формування полілогічної культури, стає чи не головною умовою нейтралізації наростання тотальної конфронтації індивідів, страт, конфесій, країн, культур, цивілізацій. За умов інформаційної та техніко-технологічної революції культура діалогу та полілогу важливо не лише у міжособистісному спілкуванні, але й у професійній діяльності, адже однаковий науковий чи професійний результат можливо одержати різними способами.

Інформаційна залученість суб’єкта до подій, що відбуваються в суспільстві, його пряма чи опосередкована дотичність до них породжує феномен “контекстної людини”: “я є те, що собою уявляю, завдяки контексту, в якому перебуваю”. Ситуація “контекстної особистості” звичайно ж має враховуватись у правовій практиці.

Отже, філософія і право не просто щільно взаємодіють, мають спільні “генетичні коріння”, але й відчувають тотожні та поточні проблеми і дилеми методологічного характеру, які мають бути з’ясовані і розв’язані завдяки спільній теоретичній роботі філософів і правників.

Список літератури

1. Розениток-Хюсси О. Прощание с Декартом // Вопросы философии. – 1997. – № 8.

2. *Кюнз.* Когнитивные науки на историческом фоне. Заметки философа // Вопросы философии. – 1992. – № 1.

3. *Лекторский В.А.* Выступление на «Круглом столе», посвященном обсуждению книги В.С. Степина «Теоретическое знание» // Вопросы философии. – 2001. – № 1.

4. *Попович М.В.* Рациональність і виміри людського буття. – К., 1997.

5. *Сачков Ю.В.* Вероятностная революция в науке. Вероятность, случайность, независимость, иерархия. – М., 1999.

6. *Микешина Л.А.* Философия познания: диалог и синтез смыслов // Вопросы философии. – 2001. – № 4.

7. *Оборотов Ю.Н.* Традиции и обновления в правовой сфере. Вопросы теории (от познания к постижению права). – Одесса, 2002.

8. *Зандкюлер Х.Й.* Демократия, всеобщность права и реальный плюрализм // Вопросы философии. – 1999. – № 2.

В. С. Пазенок

ФИЛОСОФИЯ И ПРАВО (ПРОБЛЕМЫ И ДИЛЕММЫ ВЗАИМОСВЯЗИ)

В статье анализируется взаимосвязь философии и права, которые в своем параллельном развитии столкнулись с тождественными проблемами и дилеммами методологического характера категорий истины, вероятности, толерантности и др., нуждающимися в своем решении сотрудничества философов и юристов.

V. S. Pazenok

PHILOSOPHY AND LAW (PROBLEMS AND DILEMMAS OF INTERCONNECTION)

The article presents an analysis of the interrelation of philosophy and law that, in their concurrent development, have confronted identical issues and dilemmas of the methodological character of the categories of truth, probability, tolerance, etc., requiring of the cooperation between philosophers and lawyers to be resolved.